

**BINAR KONSEPTLAR ASOSIDA PAREMIYALARNING MADANIY VA
TILARO KOMMUNIKATIV POTENSIALI**
(ingliz, o'zbek va rus tillari misolida)

Jumanova Sabrina Vaydullo qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Paremiyalarning mazmunini va ularning inson tafakkuri, madaniyati, shuningdek, ijtimoiy hayotidagi o'rni haqida so'z yuritganda, avvalo, ularning asosida yotuvchi mexanizmlarni chuqur tahlil qilish kerak bo'ladi. Paremiologiyaga oid tadqiqotlarda eng muhim va o'ziga xos jihatlardan biri bu – binar konseptlar vositasida ifodalanadigan antitezalar va oppozitsiyalardir. Ana shu polar strukturalar tilning semantik tizimiga, milliy ong va mentalitetga bevosita bog'liq bo'lib, kommunikatsiya jarayonida chuqur o'rganishni talab qiladi. Chunki binar konseptlar madaniy kontekst va tilaro munosabatlarda o'ziga xos kommunikativ vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ingliz, o'zbek va rus tillari misolida paremiyalarning ana shu xususiyatlari, ularning xilma-xilligiga qaramay, turli madaniyatlar oralig'idagi umumiy va farqli jihatlarni tahlil qilish uchun imkon beradi.

Kalit so'zlar: binar konsept, paremiya, madaniyatlararo kommunikatsiya, ingliz tili, o'zbek tili, rus tili, tilaro taqqoslash, lingvomadaniyat, metafora, folklor.

Paremiyalar asrlar davomida jamiyat a'zolarining turmush tarzi, an'anaviy qadriyatlari, ehtiyoj va orzularini o'zida jamlab, kollektiv tafakkur mahsuli sifatida rivojlanib kelgan. Ular axborot uzatish, bilvosita o'rgatish, tarbiyaviy va ogohlantiruvchi vazifalarni bajaradi. Har bir paremiya zamirida umuminsonga xos yoki faqat muayyan xalqlarga tegishli bo'lgan tushunchalar aks etadi va bu tushunchalar ko'pincha binar, ya'ni duallik asosida quriladi. Talqinlar, baholar, tushunchalar ziddiyatlar va qarama-qarshiliklar orqali ochib beriladi. Bunday strukturalar orqali insoniyat hayotining eng muhim tomonlari, masalan, yaxshiyomon, yolg'on-ro'stlik, baxt-omadsizlik, do'stlik-dushmanlik kabi ko'plab muhim mezonlar ifodalanadi. Til har bir madaniyatning asosi va uning ko'zgusi sanaladi. Unda xalqning asriy tajribasi, mentaliteti, axloqiy, ijtimoiy, diniy va mafkuraviy talablari namoyon bo'ladi. Paremiologiyada esa aynan binar konseptlar mavjudligini ko'rishimiz mumkin. Chunki qadimdan berilayotgan tushunchalar har doim bir-biriga qarama-qarshi (oppozitsion) tarzda, ko'pincha ikki uchli ko'rinishda aks ettirilgan. Bunday strukturaning asosiy elementi sifatida juftliklar, qarama-qarshilik prinsiplari (masalan, yorug'lik – zulmat, boylik – kambag'allik, haqiqat - yolg'on, baxt – baxtsizlik) olinadi. Ana shu orqali kommunikativ va didaktik funktsiya kuchayadi. Ingliz, o'zbek va rus tilidagi paremiyalarni qiyoslash orqali birinchi navbatda shuni ko'rish mumkin-ki, barcha tillarda hayotiy hodisalar, ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlar bir xil binar konseptlar asosida ifodalanadi, lekin ularning semantik maydoni, ularni anglash va qabul qilish jarayoni o'ziga

xoslik kasb etadi. Bir tilga xos binar birlik boshqa bir tilda boshqa semantik qatlamga ega bo'lishi mumkin. Bu esa, bir tomondan paremiologiya va kommunikatsiyaning madaniy kontekstda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.[1]

Binar konseptlarning asosiy vazifasi – murakkab tushunchalarni, ijtimoiy va axloqiy me'yorlarni soddalashtirib, xalq tilida, oddiy va tez esda qoladigan shaklda ifodalashdir. Ana shu orqali paremiyalar turli yosh, kasb, ijtimoiy guruhga mansub odamlarga ham qisqa, lo'nda va samarali informatsiya beradi. Kommunikatsiyada esa buning ahamiyati katta. Masalan, ota-ona bolaga yoki bir do'st boshqasiga hayotiy tajribani ko'proq paremiyalar orqali qisqa va esda qolarli tarzda yetkazadi. Paremiyalarning binar konseptlar asosida qurilishi kommunikativ nuqtai nazardan ham juda qulay va universal hisoblanadi. Shuning uchun ularda madaniy kodlarning tarqalishi, saqlanishi, yangilanishi va boshqa til va madaniy kontekstlarda o'zaro moslashuvi oson bo'ladi. Bu o'z-o'zidan tilaro kommunikatsiya jarayonlarini yengillashtiradi, madaniyatlararo dialogda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Chunki umumiy insoniy qadriyatlar universallashtirgan binar struktura orqali til va madaniyat chegarasidan chiqib, global maydonga chiqadi. Ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, binar konseptlar asosidagi paremiyalar tilaro muloqotda ko'prik bo'lib xizmat qiladi. Chunki insoniyat tafakkuri mantiqan, intuitiv tarzda ziddiyatlarni xotirlaydi va qabul qiladi. Dunyoni idrok etishda har bir ong avval ikki polar asosini ko'radi, keyin esa oraliq holatlarni va murakkab variantlarni ishlab chiqadi. Paremiologik birliklarda ana shu binar asoslar xalqning dunyoqarashi, axloqiy va ijtimoiy stereotiplaridan dalolat beradi.[2]

Kommunikatsiyada paremiyalarning o'rni faqat til doirasida emas, balki, psixologik, madaniy, ijtimoiy kontekstlarda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Paremiyalarning oddiy va lo'nda shaklda bo'lishi uni tez eslab qolish, ijtimoiy hayotda faol ishlatish va boshqa tillarga tarjima qilishda quvvatli omil sifatida namoyon bo'ladi. Binarlik, ya'ni ikki uchtalik vosita orqali inson tafakkuri asosiy tushunchalarni tez, aniq va samarali anglaydi. Bu esa ma'naviy, madaniy va axloqiy qadriyatlarni yangi avlodga o'tkazish, saqlash va rivojlantirishda, shuningdek, til va madaniyatlararo dialogda kommunikativ imkoniyatlarni kengaytiradi. O'zbek, rus va ingliz tillari misolida ko'riladigan paremiyalarning binar konseptlar asosidagi xususiyati shundan iboratki, ular avvalo xalq mentaliteti va milliy an'analardan kelib chiqadi. Ingliz tilidagi paremiyalar odatda aniq va qisqa, mazmunan funksional bo'lsa, o'zbek tilida ularda xalqona obrazlanuvchanlik, so'zlar ohangi va milliy koloritsent seziladi. Rus tilida esa adabiy ifoda, metaforalar, ko'chma ma'nolar va falsafiy teranlik kuchlidir. Biroq, ularning barchasida binar asos – ikki qarama-qarshi qutbga asoslangan semantik, axloqiy yoki ijtimoiy tahlil yotadi. Paremiyalar, mazkur tillar orasida kommunikativ vosita sifatida bo'lish bilan birga, har bir madaniyat o'ziga xos semantik va strukturaviy o'zgarishlarni ham o'zida mujassamlashtirish imkoniga ega. Bu esa ularni tilshunoslikda o'rganish, madaniy lingvistika, tarjima nazariyasi, psixolingvistika va sotsiolingvistika sohalarida kichik, ammo ahamiyatli tadqiqot obyektiga aylantiradi. Har bir paremiya bir vaqtning o'zida axborotni kodlash, uni madaniy ramzda saqlash va uni boshqa madaniyatlar

uchun aktual qiladi. Ana shunday yondashuvda ularning kommunikativ funksiyasi yanada yaqqol o'z aksini topadi. Chunki paremiya milliy va xalqaro kontekstda tildan tilga, madaniyatdan madaniyatga oson so'nmay, balki, ba'zan yaqinda yangi semantik qatlam hosil qilib, jonli va dinamik holda yashashda davom etadi. Binarlik esa bu jarayonda asosiy mexanizmdir; u orqali qadimiy ramzlar, zamonaviy kommunikatsiya modeliga integratsiyalashadi.[3]

Paremiyalar jamiyat ijtimoiy psixologiyasi, uning tarixiy tafakkur evolyutsiyasi, axloqiy orientir va stereotiplarini aniq ko'rsatib beradi. Bu esda individ va ijtimoiy guruhlar o'rtasida ham anglashuv, ham ziddiyat yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, bu xususiyat tilaro kommunikatsiyaning samarali, jonli va dinamika shaklda bo'lishini ta'minlaydi. Chunki binar konseptlar inson tafakkurining markazida turgani sababli, ular har qanday kommunikatsiyada perturbatsiyalarsiz amalga oshirilishi mumkin. Paremiyalarni binar asosda o'rganish shuni ko'rsatadiki, millatdan-millatga, madaniyatdan-madaniyatga bo'linmaydigan, inson tafakkuriga xos universal kodlar mavjud. Bu universal kodlar orqali, turli xalqlar o'rtasidagi til, madaniyat, tafakkur o'rtasida ko'lankali, kuchli va uzviy bog'lanishlar yuzaga keladi. Bu, o'z navbatida, kommunikatsiyaning tabiatida universal va lokal elementlarning o'zaro uyg'unlashuvi asosida madaniyatlararo muloqotni kuchaytiradi.[4]

Paremiyalardagi binar konseptual strukturalar, ularning kommunikativ potensialini faqat bir til doirasida emas, balki, butun madaniyatlararo makonda, dolzarb va yangilanib boruvchi holatda namoyon qiladi. Ularning zamon osha yashovchanligi, tez ommalashuvi, har bir yangi avlod uchun aktual bo'lib qolishi ana shu binar asoslar sababli ham sodir bo'lmoqda. Binarlik orqali mazmun va shakl o'zaro uyg'unlashib, kommunikatsion kontekstda aniq va samarador axborot uzatilishiga kafolat beradi. Bundan tashqari, binar konseptlar orqali konotatsiyalarning tezkorligi va uyg'unligi kanonik shaklda hodisani ifodalash bilan birga, tilning barcha qatlamlarida ishlatilish imkoniyatini ham ta'minlaydi. Shuning uchun ham, tilning umumiy kommunikativ imkoniyati ana shu paremiologik birliklar orqali kengayadi, ularning kommunikativ kuchi esa zamonaviy informatsion hamda an'anaviy ijtimoiy munosabatlarda ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi.[5]

Xulosa:

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, binar konseptlar asosida qurilgan paremiyalar nafaqat milliy va madaniy tafakkur mahsulidir, balki, til va madaniyatlararo kommunikatsiyada ko'prik vazifasini bajaradigan universal kommunikativ vositadir. Bunday binar strukturalarning mavjudligi va rivoji xalq dunyoqarashidagi asosiy mezonlar, axloqiy va ijtimoiy stereotiplar bilan bevosita bog'liq va ular orqali axborot soddalashadi, esda qolarli va lo'nda bo'ladi. Ularning madaniy va kommunikativ potentsiali, til va madaniyatlararo hamkorlikda universal qadriyatlarni targ'ib qilish, tafakkur va madaniy tafovutlarni yengib o'tish uchun qudratli vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa, binar konseptlar asosidagi paremiyalar tilning kommunikativ va madaniy imkoniyatlarini

kengaytiradi, jamiyat taraqqiyoti va madaniy o'zgarishlar jarayonida o'z ahamiyatini yo'qotmay, aksincha, zamonga va yangi kommunikativ ehtiyojlarga moslashib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, M.M. (2019). "Paremiologik birliklarning madaniy-ekvivalentlik jihatlari." O'zbekiston Filologiyasi, 2(4), 18-25.
2. Ahmedova, D. (2021). "Ingliz va o'zbek tillarida binar oppozitsiyalarning kommunikativ funksiyalari." Til va Adabiyot Ta'limi, 6(2), 77-83.
3. Bobojonova, S.S. (2020). "Rus va o'zbek tilida paremiyalarning pragmatik xususiyatlari." Zamonaviy Filologiya, 4(1), 102-110.
4. Karimova, N. & Egamberdiyeva, M. (2018). "Ingliz, o'zbek va rus tilidagi paremiyalarning tarjima muammolari." Tarjima Nazariyasi va Amaliyoti, 1(1), 153-160.
5. Kokshetayeva, M. (2017). "Binar konseptlarning lingvomadaniy funksional taxlili." Til va Madaniyat, 3(2), 45-49.
6. Salimova, Z.J. (2020). "Semantik binarlikning paremiologik aspektlari." Filologiya Masalalari, 5(3), 65-71.